

Муниципальной бюджетной тэрилгэ үөрэжин салаата
«Улыбка» оҕо уһуяана

**Оҕо айар дьобурун
илии үлэтин нөнүө сайыннарыы**

Николаева Валерия Михайловна –
«Улыбка» оҕо уһуяанын иитээччитэ

Кириитэ

Билинни дьалхааннаах, бутуурдаах үйэбэ оҕону киһилии киһи гынар бары өттүнэн ыараан иһэр. Былыр да, быйыл да оҕотун-ыччатын ииппэт общество диэн суох. Олох-дьаһах уларыян истэбин ахсын оҕон да уларыяр, кинини киһи-хара гынар ньыман да атын буоларыгар тийэр.

Билинни саха оҕотун иитэр маннык систиэмэлээх диэн этэр ыарахан. Норуот педагогиката культура көстүүтэ буоларын быһыытынан олох сайдыытын кытта тэннэ уларыян, дьүөрэлэһэн истэбинэ эрэ тыыннаах буолар, туһаны аҕалар. Онон билинни усулуобуйа оҕону иитии, норуот аныгы педагогиката тугуй-хайдаһый диэн боппуруоһу туруорар. Ханнык баҕарар омук бэйэтин төрүт культуратыгар тирэбирэн омук быһыытынан сайдар. Биһиги сахалар олус киэн историялаах, туспа итэбэллээх, үгэстэрдээх, сизрдээх-майгылаах, муударай норуот буолабыт. Төрөөбүт норуотун культуратын, үгэстэрин билбэт киһи майгыта-сигилитэ түктэри тугу да аанһа ахтыбат, дьон-сэргэ сүөргүлүүр, киэр хайыһар киһитэ буолар.

Саха оҕотун иитэр сүрүн тосхоло сэмэй майгылаах, үүнэ-тэһиинэ суох бас-баттах майгыттан туттунар, сизрэ суох быһыыттан тардынар киһилии киһини иитэн таһаарыы буолар.

Өбүгэлэрбит үтүө үгэстэрин сөргүтэн, норуоттарын таптыыр, киэн туттар, туһэн биэрбэт, куһаҕантан киэр турар дьону иитэр сорук туруоруноохтаахпыт.

Хас биирдии иитээччи, төрөппүт иитии боппуруоһугар тус-туспа ньыманы, үөрэтиини туттар. Оҕо хайдах киһи буолан улаатара дьизэ кэргэн ис эйгэтиттэн тутулуктаах, кыра оҕо сааһыттан дьизэ иһигэр, дьонно-сэргэбэ, тулалыыр эйгэбэ хайдах сыһыан олохтоммута улахан сабыдыаллаах.

Сана үөрэх стандартын ирдэбилинэн оҕо кыра сааһыттан тэннэ сайдар кыах усулуобуйата тэриллэрэ уһулуччу суолталанна. Оҕо өбүгэтиттэн удьуордаабыт дьобурун күөртээһин, онно сөптөөх сахалыы эйгэни тэрийии

ураты тобоостонно. Оџону кэрэџэ уһууу өтгүнэн сайдыы хайысхатыгар олохтоох эйгэ өрүтүн киллэриигэ саналыы тутул ирдэнэр буолла. Бу оболор сиргэ тирэхтээх, үтүө дьон буола улааталларыгар туох наада буолуой, диэн санааттан сирдэтэн бүтүннү дакылааппын «Оџо айар дьоџурун илии үлэтин нөнүө сайыннарыы» диэн темаџа суруйдум.

Үлэм тоџоостооџо:

Оџо айылџаттан бэриллит дьоџурдаах, талааннаах буолар. Ону таба тайанан, бэйэтигэр арыян, сайыннарыах тустаах. Төһөлөөх элбэх дьоџур-талаан салгыы сайдыбакка сүгэн-симэлийэн хаалара биллибэт. Кистэнэ сылдыар дьоџурун таска таһааран, дьарык оностон, айар-тутар кыахтаах буола улаатарын туһугар, оџо бэйэтин удьуор дьарыгын интэриэһиргээн билэрэ, үөрэтэрэ наада.

Сыала:

Саха оџотун кыра сааһыттан өбүгэлэрбит төрүт удьуор дьарыктарынан, илии мындыр үлэтигэр үөрэтии, айар, тутар дьоџурдарын илии үлэтин көмөтүнэн тарбах былчыннарын сайыннарыы.

Соруктара:

1. Кэрэни кэрэхсиир киһилии киһи буола улааталларын усулуобуйатын оноруу;
2. Бэйэтин омугун сахалыы эйгэтинэн киэн туттууну инэри;
3. Айылџаттан бэриллит дьоџурдарын, үгэстэрин кыра саастан уһугуннарыы;
4. Инэриллит сатабылларын, дьоџурдарын инникитин олоххо туһаналларыгар олук ууруу.

Оџо айар дьџоурун илии үлэтин нөнүџ сайыннарыы

Хас биирдии иитээччи бэйэтэ кыайа-хото тутар, үөрэтэригэр табыгастаах ньымалаах буолар. Оџону кыра эрдэбиттэн бэйэтин кыабынан, сааһыгар сөп түбэһиннэрэн, айа, тута, оноро үөрэтии – билинни олохпут ирдэбилэ буолла. Оџо төһөнөн сатабыллаах да соччонон олоххо бэлэмнээх буолар. Мин үлэм биир сурун хайысхата - айар дьџоуру сайыннарыы. Бастатан туран, айар дьџоуру сайдыта - ситиһиилээх буолуу биир төрүтэ буолар. Детсадка ытытыллар илии үлэтин дьарыктарыгар, «Сатабыл» куруһуоктарыгар, дьиэлэригэр оџо айа, оноро үөрэнэр. Бэриллибит соруудабы өйдөөн, толкуйдаан, тутан-хабан, айан онорор. Кэрэни кэрэхсиир, умсугуйар буолар, айар дьџоурун сайыннара, тус бэйэтин көрүүтүн сатаан биэрэр буолар. Манна иитээччи оџо баџатын, иэйиитин этиитин истэр, субэлэхэр. Утумнаахтык дьарыктыыр, көрдөрөр, үтүгүннэрэр, үлэбэ көбүлүүр. Тутан-хабан онорор дьарыктар оџо бэйэтин кыаџар эрэниитин уһугуннараллар. Оџо атын оџону кытта тапсан, кыттыһан, тэннэ онорорго уһулар маннык дьарыктар оџо сизэр-майгы өттүнэн иитилиитигэр эмиэ көмөлөөхтөр. Оџо болџомтолоох, бэрээдэктээх, харыстанһан, үлэбэ интэриэстээх, туруоруммут сыалын ситиһэр дьџоурдаах киһи буола улаатар.

Биһиги оџобут саадыгар оџону иитии – үөрэтии хас биирдии оџо тус уратытын, баџатын, талаанын учуоттаан ытытыллар. Биһиги сыалбыт-сорукпут; оџолорбутугар айылџаттан бэриллибит талааннарын уһугуннаран, сөптөөх усулуобуйаны тэрийэн сайыннарыы буолар.

Оџо инники кэскилин эрдэттэн быһаарар иитээччилэр. Ол иһин кинилэр эппиэттэрэ ордук улахан. Ити дьыалаџа кинилэри, ордук ким даџаны солбуйар кыаџа суох.

Сүрүн сыала оџоџо өбүгэлэриттэн бэриллибит дьџоурун эрдэттэн уһугуннарыы, сайыннарыы буолар. Киһи аймахха өбүгэттэн бэриллибит

удьурдааһын диэн баар. Ол бириэмэтигэр таба тайаныллан киһи инники өттүгэр сөптөөх суолун булунарыгар көмө буолар. Оҕо өбүгэлэриттэн утумнаабыт дьобурун хайдах уһугуннарабытый? Манна сөптөөх усулуобуйа, туспа эйгэ тэриллэр.

Оҕо кыра эрдэбиттэн төрөөбүт буоруттан силис тардан, норуотун тылын барҕа баайын, өбүгэтин үтүө үгэһин чохчы-бааччы этигэр ингэринэн, амарах сүрээбин, мындыр өйүн, уран тарбаҕын утумнаан сахалыы куттаах-сүрдээх киһи буола улаатара билинни кэм ирдэбилэ буолла.

Өскө кэрэҕэ уһуйуу өттүнэн сайдыы хайысхатын олохтоох эйгэ өрүтүн ис тутулугар саха оҕотун норуот маастардарын айымньыларын нөнүө мындыр өйүн, уран тарбаҕын, өбүгэтин үтүө үгэһин ырыатын-үнкүүтүн билиһиннэрэр эйгэни тэрийдэххэ, удьуор дьобура, талаана, кэрэни кэрэхсиир көрүүтэ кэниэ, оноруон-тутуон баҕарар туруга уһуктуо, сахалыы куттаах киһи киһитэ буола улаатыа. Өбүгэлэрбит үтүө үгэстэрин сатабыллаахтык туһаннахха оҕо дьобура сайдыа.

Оҕону иитии кини саамай кыра эрдэбиттэн саҕаланых тустаах диэн научнай педагогика кичэйэн ыйар. Биллэр советскай педагог А.Н.Леонтьев французскай психолог А.Пьерон «оҕо төрүүрүгэр киһиэхэ кандидат эрэ буолар» диэбитин ыйар (А.Н.Леонтьев Талыллыбыт психологическай үлэлэрэ, 1 том, М., Педагогика, 1983. 179с.). Дьэ ол курдук, киһиэхэ кандидат эрэ буолан төрөөн баран, улам киһи буолан иһиитэ төрөппүттэрин, тулалыыр дьон сабыдыалынан барар эбит. Хас биирдии оҕо бэйэтэ талааннаах туох эмэ дьобурдаах, туспа өйдөөх-санаалаах. Талаан киһиэхэ барытыгар бэриллибэт, оттон дьобур киһиэхэ барытыгар баар. Аатырбыт Д.Кабалевскай хас биирдии оҕо музыкаҕа дьобурун сайыннарыахха сөбүн дакаастаабыта. Онтон музыкаҕа дьарыктанар оҕо үнкүүгэ, спортка, литератураҕа, оннооҕор ахсаанна үчүгэйдик ситиһэр буолар. Онон, ханнык баҕарар айар дьобурун көрүнүнэн дьарыктаннаҕына, атын эйгэҕэ эмиэ ситиһиилээхтик үөрэниэн-айыан сөп эбит. Оҕо ситиһиилээх буоларыгар уонна сайдарыгар оҕо талаанын көрдөнөрүгэр уонна булуна үөрэнэригэр уһуйуу соруга турар. Туохха дьобурдааҕын,

талааннаафын бэйэтин сатаан салайына, быһаарына үөрэнэригэр, олоххо дьулуурдаах буоларыгар киниэхэ, биллэн туран, төрөппүт көмө буолар.

Хас биирдии киһи олоҕо, ис – тас доруобуйата, оҕолорун иитиитэ, кини хайдах туруктаах ыал буолбутуттан улахан тутулуктаах. Ол иһин, ыал олоҕо, үлэтэ-хамнаһа, сизери-туому тутуһуута, бэйэтин солбуйар кэнчээри ыччатын иитиитэ былыр-былыргыттан билиннэ диэри дьон-сэргэ сэнээриитин ылар, толору дьоллоох олоҕу олорорго олук уулар.

Оҕо ис кыабын, дьоҕурун, талаанын арыйарга төрөппүт көмөтө улахан суолталаах. Төрөппүттэр бэйэлэрин талааннарынан, дьоҕурдарынан көрөн оҕолорун уһуйаллара ордук түмүктээх буолар.

Оҕону кыра оҕо эрдэбиттэн тарбафын былчыннарын сайыннардахха толкуйдуур дьоҕура, санарар саната сайдар, болҕомтолоох буолар, оскуолаҕа сурук үлэтигэр бэлэмнээх буолар.

Холобура, уруһуй оҕо тулалыыр эйгэтин кытта чугастык билиһиннэрэр, тулалыыр эттиктэрин болҕомтолоохтук тутууларын өйдөөн көрөргө үөрэтэр, анализтыыр, айар дьоҕурун сайыннарар. Уруһуйу, кумаафынан үлэни баһылырыгар оҕо тарбахтарын былчыннара сайдар, харафынан холоон көрөр, дизайнерскай көрүүтэ, конструктивнай толкуйа тобуллар. Маны таһынан өйдөөн көрөн үлэлииргэ дьоҕура сайдар, өнү наардыырга үөрэнэр, туруоруммут сыалын ситиһэр, ыраастык үлэлиир, тулуурдаах буолар хаачыстыбалара сайдар.

Детсадка үрдүкү бөлөххө маннык илии үлэтин атын көрүннэрин эмиэ ытытабыт, оноһугу онорор сатабылы оҕоҕо көрдөрөн, үтүгүннэрэн үөрэтэбит.

- кумаафынан үлэ: оригами, аппликация;
- пластилинынан сыбааһын;
- танаһынан, баайар сабынан, оҕуруонан үлэ.
- айылҕа матырыйаалынан үлэ;
- туустаах тиэстэнэн үлэ;
- хортуонунан, туоһунан үлэ;

- түүнэн онохуцтар;
- конструкторынан тутуу.

Күүтүллэр түмүктэр:

-Кэрэни өйдөөн көрөр, кэрэхсиир, харыстыыр, бэйэтэ онорор, уһуйар киһилии киһи буолуо;

-Бэйэтин омугун сахалыы эйгэтинэн киэн туттуо;

-Сахалыы сайдыытын киэн эйгэбэ таһаарыа.

- Оҕо өбүгэлэрин олорон ааспыт олохторун үлэлэрин-хамнастарын, дьобурдарын, аймах-билэ дьонун сыаннастарын билэр, киэн туттар, үтүктэр.

Кэрэбэ, үлэбэ тардыһар, киһи үтүө хаачыстыбаларын инэриммит, оскуолаба киирэргэ эргиччи бэлэмнээх оҕону иитии - биһиги бүгүммү сорукут. Оҕо тутан – хабан онорор сатабылын сайыннарыыга үлэлиибит. Ылыммыт сыалбытын ситиһэрибитигэр өбүгэбит культуратын, олобун – дьаһабын, сатабылын билиһиннэрэбит, туһанабыт. Детсадка оҕолор утумнаахтык тутан – хабан, айан онорор сатабыллара үөрүйэххэ кубулуйан инники олохторугар туһалыа дии саныыбыт. Улааттахтарына барыга бары дьобурдаах буолуохтарын баһарабыт.

Тумук

Оџолор майгылара-сигилилэрэ, бэйэ-бэйэлэригэр, үөрэххэ, дьонно-сэргэџэ сыһыаннара, кэрэџэ-сырдыкка тардыһыылара, үтүө, ыраас суобастара, биһиги барыбыт үлэбит түмүгэ буолар. Былыргы саха норуотун сээркээн-сэһэнньиттэрэ этэллэринэн, орто дойдуга кэлбит оџо киһи буолар кэскиллээх, ону сатаан уратытын таба тайанан, чомчуук таас курдук бүөбөйдээн, оџо ис кыабын арыһан, чопчулаан сайыннарыы, иитии-үөрэтии – биһиги сүрүн сыалбыт-сорукпут буолар. Илии үлэтэ оџо айар дьоџурун анаарыытын, тарбах былчыннарын, толкуйдуур дьоџурдарын сайыннарар. Оџо бэйэтэ айан – тутан туох эмэ туһалаабы онороро оџоџо дуоһуйууну биэрэр. Өссө эмиэ тугу эмэ айыан – тутуон баџата улаатар

Түмүктээн эттэххэ оџону иитиигэ хас биирдиибит сүрүн болџомтотун ууран, оџо туһа диэн бириэмэтин харыстыа суохтаах. Оџолоргутугар биэрбит өйгүт – санаабыт, билиигит – көрүүгүт, дууһабыт иэйиитэ, сүрэххит сылааһа мэлдьи оџолоргут туһугар буолуохтун.

Туваныллыбыт литература:

1. А.Н.Леонтьев, Талыллыбыт психологической улэлэр, 1том, М., Педагогика, 1983, 179с.
2. А.Е.Мординов, Ыччаттарбыт барахсаттар, ст., Дь., Чолбон, 1993, 116с.
3. «Иитии кыһата», №4, №6, 2014с.
4. Работа классного руководителя, методическое пособие, М., 2011.
5. Справочник классного руководителя, М., 2011
6. Научно-методический журнал «Классный руководитель» №5, М., 2012
7. Научно-методический журнал «Классный руководитель» №4, М., 2013
8. Научно-методический журнал «Классный руководитель» №1, М., 2014
9. Дьиз кэргэннэ оҕону иитии улуустаабы Чиряевской аабылар, Урун Хайа, 2003с.
10. «Дьиз кэргэннэ оҕону иитии» Дьокуускай, 2010 с.

